

HORVÁTH MIHÁLY: Műipar

Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a három utolsó század alatt

Budán, MDCCCXL

130–141. p.

II. MŰIPAR

1. Mesterségek, gyárak, kézművek

Városaink iparáról szóló, szükségesnek látom, azoknak e korbéli állapotát néhány általános vonással érinteni. Azok a török ostromlásaitól s igájától, a szatmári békekötés után pedig a belforradalmak nyugtalanításaitól is megszabadulván, mind jogaikra s kiváltságaikra, mind népszámokra s evvel együtt iparok – és jólétökre nézve gyarapodni kezdenek. A rajtok ejtett sebeket már I. Leopold s utóda is kezdé orvosolni, részint új lakosokat szállítván az elpusztultakba, részint jogaikat visszaadva s megerősítve az ezekben megcsönkultaknak. Budapestnek lakosai már az említett két király alatt szaporítottak új, többnyire német, szállítványokkal; de önkéntesek is számosan telepedének itt le: előbbi kereskedésének híre, arra alkalmas volta, annak lassankénti éledése s az áldott Duna, mely a költözést Németországból igen megkönnyíté, nem sokára élénkebbé tevék az iker fővárosokat. Pestnek még Leopold adott 1703-ban új szabadék levelet polgári, kézművi és kereskedési jogairól¹). Esztergom, Fehérvár, Szeged hasonlóképen még Leopold és I. József alatt emelkedének föl romjaikból s népesítették meg; régi jogaikat e városok még az 1715-ki országgyűlésnek, melynek a miatt kérelmet nyujtának be, közbejöttére nyerték vissza²), mostani kiváltságaikhoz és szerkezetükhöz pedig M. Terézia alatt jutottak. Debrecen és Szatmár–Németi szinte az említett országgyűlés által emeltettek a szabadok sorába; Szabadka pedig M. Terézia alatt³). Ily jogokat nyertek Új-Vidék és Zombor is. Az 1741-ki törvénykönyv is több cikkelyeket foglal magában, melyek a királyi és bányavárosok sérelmeit orvosolni rendelik⁴).

De ezen királyi vagy törvényhozási rendelményeken kívül léteznek még mások is, melyek egyenesen a műipart s kézműveseket érdeklik. Ugyan is tekintetbe vévén az 1723-diki törvényhozó testület, hogy az országnak hosszas nyomorúsága a kézműveseket részint igen meggyéríté, részint egészen kipusztítá, a 117-ik törvenycikkelyben rendeli, hogy ily kézművesek külföldről szállitassanak be, minek könnyebb eszközölhetésére, ily bevándorlottak tizenöt évig mindennemű adózási terhektől fölmentettek; nehogy pedig ezek a földművelésre adván magokat, kézműveiket elhanyagolják, a kir. helytartó tanácsnak meghagyatott, hogy őket a földvásárlástól eltiltsa, egyszersmind pedig felügyeljen, hogy a bevándorlottak szabadékos éveik eltölte után ismét ki ne költözzenek.

A céhek ügyében is többször rendelkezett törvényhozásunk. Azoknak a kézmű iparra káros befolyása e korban már meglepőleg nyilatkozott több oly nemű szabályaikban, melyek vagy a kézművek gyarapultát, vagy az általok készített cikkekhez könnyű s olcsó juthatást megakadályozzák s megnehezíték. Ilyen volt az péld. mellypél fogva a műnek ára gyakran értékénél fölebb emelteték, s azon mesterekre, kik azt az így meghatározott áron alul adnák, nagy bírság vetteték; ilyen az is, mely szerint társulatokba csak nagy öszveg pénz letétele után

¹ Az oklevél olvasható Katonánál 36, 245.

² Decr. 1715: 36, 37.

³ Art. 108. 109.

⁴ Art. 39. 40.

juthattak új, kivált nem városaikban s hasonló céhben álló atyától származott mesterek; miben célok volt: a több mesterek által okozandó csődület – s evvel a művek olcsóbságának meggátlása stb. Az 1715-ki országgyűlés tehát ezek által az ország javát sértetni látván, mindenek előtt megújíttatni és szorosán megtartatni rendelé az 1659-diki 71-dik törvénycikket; minél fogva a kézművek, mérendő hús stb. árát meghatározni a vármegye jogosítva vagyon; továbbá az eléggé ügyes, új mestereknek a céhekbe minden összeszorítás nélkül és túrhető fizetés melletti fölvetelét tisztí közbevetés által is eszközöltetni rendeli; végre pedig a királyoktól nyert szabadékaikat meghagyván, minden az ország törvényeivel s javával ellenkező szabályaikat eltörli⁵). Az 1723ki 70dik törvénycikkely pedig ezeket megerősítvén hozzáadja, hogy a céhek azon kézműveseket, kik a társulatban nem létező, a városokban földesuraik magány számára üzik mesterségüket, erőszakétel büntetése alatt, foglalkodásokban ne nyugtalanítsák. Mind e mellett is azonban, midőn az 1729-ki országgyűlés „nagy kirúgásait látná a kézművi egyesülteknek abban: hogy azok önhatál mokból a vidékeken fiók céheket is alkotnának, közölvén azokkal némi szakadékokat; hogy különféle szabályokat alkotnának a népközönség kárára; hogy a társulatba iktatási taksát mód felett fölemelnék s ez által a kézművesek szaporodását akadályoznák; hogy azokból a magyarokat (nationalistas) kizárnák s ekként szabadságaikkal önkényök szerint visszaélnének“: azt határozá: hogy az ekként kirúgó céhek, ha egyes esetekben a helytartó tanácstól ezután is vádoltatni fognak, céhi szabadékaiktól megúsztassanak , vagy a körülmények szerint máskép, de példásan bünhesztessenek. — 1777-ben mindössze 13,934 céhbeli mester, 12,516 legény és 4671 tanuló létezett Magyarországon; nem értvén ide a falusi, céhen kívüli kézműveseket⁶).

A mindennapi szükségeket pótló kézművek a lakosokkal együtt hamar meghonosultak a töröktől pusztán hagyott vidékeken; sőt a nagyobb városokban némely fényűzést tárgyazók is. Bel állítja⁷), hogy a nem rég pusztá Budán, oly hirtelen gyarapodtak nem csak a durvább s közönséges, hanem finomabb kézművek is, mi szerint alig van azoknak neme, mely ott gyakorlatban már nem volna. E földirő egyéb, a töröktől visszafoglalt helyeken is dicséri a kézművek gyarapultát. Egyébütt pedig, hol a zsarnok nem hagyá maga után pusztítása nyomait, a béke malasztos ölében szükségkép gyarapodniok kelle a kézműveknek; mit már csak a főnebb előadott céhszabályokból is lehet következtetni. Azonban, ha néhány várost kiveszünk, ezen első szükségű kézművesek sokasulása volt majdnem minden haladás, mit e kor e tekintetben előmutathat. Részint céheinknek érintett szükkeblúsége, mi szerint a társulatokba lépést oly igen megnehezíték, részint más, magában a nemzetben létező okok kézműveinket nem hagyák nagyobb tökéletességre vergődni; miért a honi készítménynek igen csekély volt a becse. De nem tagadhatni, ebben az előítélet is sokat tőn, mely a honi készítmények ellen nyilatkozott, s az urainknál közönséges divat, mely csak külföldinek tulajdonított becset. Történt, hogy honi mű, ha legjobb volt is megvettetek; miért hogy kelendőségre jusson, bécsinek, franciának, kénytelenítettek azt elkeresztelni kalmáraink. Még ruhaneműek péld. nócipők is, nagy részint Bécsből hozattak; s egyedül e cikkelyért körülbeül 50,000 ft folyt évenként a külföldre⁸). Szabómestereinket gyarapítá az 1764-diki 24-ik törvénycikk, melynél fogva a magyar ezredek

⁵ Art. 79.

⁶ Schvartner 2dik kiad. 1, 201.

⁷ Not. Hung. Növ. 3, 466.

⁸ Statistische Aufklärung v. Grellmann. Göttingen 1797. 2,236. és Müller, Schedium de Statu Fabricar. et Manufactur. in Hung.

ruházata, valamint honi kelméből, úgy honi szabók által is rendelteték készíttetni, miután a tett kísérletekből világosan kitűnt, hogy honi anyagból minden katona mez 15 krral olcsóbban, s honi mesterektől szint oly jól készíttethetik, mint külföldiektől⁹).

A gyárak- és manufaktúrákban nagyobb előmenetel, több élénkség mutatkozik. Íme itt azoknak rövid áttekintése. Hogy azonban félre ne értessem, megjegyezni kell, mi szerint a gyár szó alatt nem mindig oly nagy kézművi intézeteket értek, minőket a külföld, vagy az újabb időben honunk is mutathat.

Posztó e korban sok helyt készítteték, többek közt: Privigyén, Nagy-Szombatban, Modrán, Sopronyban, Vit-tencen, Budán, Pesten, Székesfehérváron, Keszthelyen, Kőszegen, Tatán, Hatvanban, Nagy-Károlyban, Málna-patakán, Nógrádon, Ugrócon, Trencsin megyében, a Szepesség számos városiban stb. E helyeken készült posztó azonban közönségesen durva, a pór nép számára. szánt volt; a középszerűsége fölül emelkedni a finomabb gyapjú hiánya sem engedé. Állíttattak azonban e korban már tulajdonképeni gyárak is. Ilyen volt a Mosonyban 1776 táján Krisztina főhercegnőtől emeltetett. E gyár számára Mosony megye számos helységei: Óvár, Rajka, Boldogasszonyfalva, Somorja, Levél, Zanak, Halászi stb. fontak, ezeken kívül mintegy hatvan személy dolgozott a gyárban. Készítményei különféle, középszerű posztóból (halb miglitzer, Kronrasch stb.), flanelből s egyéb gyapjúszövetekből állottak. Erősebb lábra azonban nem juthatott; évenkénti bevételei 50,000 fítot nem haladának meg. E gyárral kelmefestés is volt kapcsolatban¹⁰). Ilyenek voltak továbbá a borostyánkői és kisbéri, mellyeket e korszak utolsó éveiben gr. Batthyányi Tivador állíttatott; ezeknek sorsa azonban a következő korszakba esik. – E korban 1767-ben vetette meg a gr. Forgách család is alapját a gácsi gyárnak, mely azonban kezdetében igen csekély volt s posztót még nem, hanem egyéb gyapjú szöveteket készített. A gyapjúkelme-gyárak közt e mellett említést érdemel még a teplici, köpcsényi, podbojjei, Pozsega megyében, hol leginkább flanel és sok, úgy nevezett, aba-posztó készítteték. Foglalkodtak ilyenmő kelmék készítésével még: Soprony megye több helyei, Apatin, Bács megyében stb. Pokrócot, valamint szőrposztót is, mi több vidéken kedvelt mezét ad pórjainknak, sok helyt készítőnek Nyitra, Trencsin, Szepes stb. megyékben; Tatán a pokróc – csapók száma mintegy száz ötvenre ment. Míaván, Nyitra megyében, mintegy 80 szőrposztógyártó létezett, kik egyéb szöveteket is készítenek. Debrecenben fekete gubák igen nagy mennyiségben készíttettek. Említésre méltók itt még azon szerb családoknak, melyek Leopold alatt Bács megyében s a bánóságban letelepíttettek, gyapjúszövet készítményeik, szőnyegek, pokrócok, ruhaneműek, miket a szinte magok csinálta sárga, vörös, kék és zöld festékekkel szoktak megszínezni¹¹).

Gyapottkelme gyárat e kor kettőt hozott elő. Az első e nemben volt a sasvári kartongyár, Nyitra megyében, melyet 1754ben (Schvartner szerint 1756ban) Ferenc császár, M. Terézia férje, állíttatott. Néhány év múlva Schuller és társ. bécsi tőzsérek, vevék e gyárt által. Számára Nyitra és Trencsin megyék több helyein, sőt Körmöc és Selmec vidékén is tétetett a fonás. Évenként nagy mennyiségű, de igen középszerű minőségű szöveteket szolgáltatott, miért e korszak alatt még az országban sem juthatott jelesebb névre. A másikat bizonyos Falket emelte többek társaságában Cseklészen, Pozsony megyében, 1766-ban; felkészítése, házon és telken kívül, 60,000 fírtba került. Készítményei cicből és kartonból állottak; a szükséges gyapot

⁹ Katona 39 405.

¹⁰ Korabinszky Lexicon. Wieselburg.

¹¹ Grellmann Statist. Aufklär. 2, 258. kövv. Korabinszky Lexikon több helyein, és Schvartner Statistik.

Bécsből szállítaték. Ezen gyár mindjárt fölállítatása után nagyobb virágzatra s hírre jutott a sasvárinál; készítményei igen kelendők voltak; fiók intézetei léteztek Köpcsényben, Bazinban és Győrött, ezek szolgáltatták a fonalat. De élete rövid volt: 1780 táján Wachtler kereskedő vette meg azt, már mint pangásba sülyedtet s kicsinyben folytatá egy ideig a műkészítést¹²).

Vászon gyáraink közt nevezetesbek valának e korban a teplici, póprádi, bélai, fülki, szombathelyi (Szepesben), melyeknek készítményei legközelebb állottak a külföldiéhez. Vászonszövésessel foglalkodának még (oly mennyiségben értem, hogy műveik kereskedésbe kerültek; mert az egész országban, a nagyobb városokat kivéve, alig volt ház, hol házi szükségre nem fontak, s helység, hol néhány takács nem létezett); Sáros, Árva, Túróc, Trencsén, Liptó (itt kivált Boca falu, hol régente igen finom, de kevés arany is ásatott, ritka ház volt szövőszék nélkül), Vas stb. vármegyék lakosai. Szepesben és Sárosban cérna és cérnacsipke is nagy mennyiségben készítettett. Fehérítők, kallók is több helyt léteztek e megyékben. A belkészítmény azonban még nem fődé eléggé az ország szükségeit; kivált finomabb vászon még nagy mennyiségben hozatott be Csehországból, Sleziából és Németalföldről, miért évenként mintegy 150 ezer frt folyt ki a külföldre¹³).

A selyemtenyésztés és gyártás kezdete nálunk III. Károly s derék tábornagya, a már dicsérve említett Mercy érdemei közé számítandó. Ez a temesi bánóság minden helységeiben ültetett eperfákat; s oly nagy buzgalommal fogta föl ezen, az országra nagy hasznú, személyére nézve kedvenc tárgyat, hogy midőn néhány csemete e fiatal ültetvényekben megsértetett, halálos büntetést is hirdetett azokra, kik illetén kárt szándékosan tennének. Miután e fák megerősödtek, alkalmas egyedeket hozata a külföldről a selyemhernyók kezelésére s annak a nép közt is elterjesztésére. Nem sokára ezután filatoriumot és gyárt emeltetett Versecen és Temesváron, melynek egyik külvárosa, a Fabrika, e selyemgyártól vette nevezetét. A szép törekvés kívánt sikerrel jutalmaztatott. A temesvári gyár gyönyörű szöveteket kezde szolgáltatni; az elsőt, mint az intézet zsengejét, oly nagyra becsülte a jámbor király, hogy azt nem gondolá mi illőbbre fordíthatni, mint a siker-adónak dicsőítésére, egyházi öltönyre (casulára). A második darabbal pedig felséges nejének kedveskedett; mi mily finomul készült volt, eléggé bizonyítják a királynak adományához kapcsolt eme szavai: „Selbiges sey so eben erst aus Paris gekommen.“ Azonban Károly és Mercy halála után ezen fiatal intézet sokat szenvedett. M. Terézia első éveiben veszélyes és hosszas háborúba bonyolódván, figyelmét reá nem fordíthatá. A bécsi bank, mely, mint említők, az egész temesi bánóságnak birtokába jutott, nehogy a magyar az osztrák gyárakkal vetélkedésbe álljon, a selyemtenyésztést nem csak elő nem mozdítá, hanem majd végkép el is nyomta, a nagy vám és harmincad által, mit a bánóság határain fölállítván, különösen használt ezen iparág elfojtására. E szűkkeblűségnek nem csak az a káros következménye volt pedig, hogy a bánósági selyemmanufaktúrák pangásba estek, hanem az is, hogy ezen áldásos iparág onnét, mint kellett volna, s már Károly alatt valóban kezdett is, az ország más vidékeire gyorsabban nem terjedhetett; mert ennél fogva az ország lakosok ezen iparággal bővebben meg nem ismerkedhetvén, nem nyerhetének hajlamot, eperfákat ültetni és selymet tenyészteni. A hét éves háború végével azonban ezen iparágra is kedvezőbb korszakot deríte föl az országanya gondoskodása. Észrevéven t. i. hogy a

¹² L. ezekről Korabinszky Lexicon. Sassin és Landsitz szók alatt, és Grellmann Statist. Aufklär. 2, 252. Miller Schedium de Statu Fabricar. Hung.

¹³ Grellmann 2, 259. köv. — Szapáry: Der unthätige Reichthum stb. — Korabinszky Lexicon, és Schvartner Statist.

selyemtenyésztés, hasznosságának ismeretlensége miatt nem gyarapodhatik, 1761-ben jutalmakat hirdetett a szorgalmasb tenyésztők számára s egyszersmind egy „Magyar selyem ruha“ című Solleneghtől írt s Pozsonyban nyomtatott értekezésben utasítást adatott a tenyésztés módjában. De fájdalom, ezen ágára az iparnak még nem volt megérve az ország minden vidéke. Mily visszhangra találtak néhol M. Teréziának a helytartó tanács által hirdetett több rendelményei, ezen iparágat meghonosítani sürgetők, bélyegző tanúságát adta bizonyos megye, mely az említett fő kormányzékhez adott válaszában világosan kijelenté, hogy azért nem volt eddig a selyemtenyésztésben nagyobb buzgalommal, mivel arra törvény által nem köteleztetik¹⁴). De szerencsére e szűkkeblű hanyagság nem volt közönséges. Némely, kivált alsó vidéki megyékben még ugyanazon, másokban a következő évben tettek próbák, miknek annyi foganata lón, hogy az 1765-ben tenyésztett selyem legombolyítván másfél mázsát nyomott. Maria Terezia e sikertől buzdíttatván, még azon évben Solleneghet Eszékre küldé, hogy a selyemtenyésztésben ott nyilvános oktatást tartana, egyszersmind pedig megparancsolá a szomszéd megyéknek és városoknak, hogy ifjaik közül néhányat e leckékre küldjenek, kik aztán ebben elég tudományt szerezvén, honn epreseket ültessenek, azokból a nép közt csemetéket ingyen osszanak, s azt a hernyók kezelésében oktassák. De mint előbb, most is több helyt mutatkozott hanyagság vagy előítélet, mi, mint sok más hasznos újításoknál történni szokott a régihez oly makacsul ragaszkodó hazánkban, oly megrögzött apathiában vagy gyűlöletben fejezte ki magát ezen annyira hasznossá válható intézet ellen, hogy több megyékben, részint mivel epresek nem ültetettek, részint mivel a selyemtenyésztőknek kezdetben elég segély nem adatott, néhol pedig a selyem – felügyelők tudatlansága előlte a táplált reményeket. Ezek több más akadályokkal összekapcsolva okozták, hogy csak Tótországban s kivált a katonai határszéleken, bánságban és Pest, Bács, Tolna, Csongrád, Békés némely helyein kaphatott lábra a selyemtenyésztés¹⁵). Tótországban a bécsi kereskedési pénztár (Cominercialcasse) hat ezer forintot fordított 1765-ben a selyemtenyésztésre; s e csekély töke pár év múlva olly gazdagon kamatozott, hogy már 1769-ben 17,000, 1774-ben pedig 20,000 font selyemgubacs küldetett föl Bécsbe. Az említett megyék némely helyein tett kísérletek szinte kielégíték a várakozást, s a siker lassanként gyarapítá a vállalatot; p. o. Kecskeméten 1774-ben 423 font, a következő évben 606, a harmadikban 874, s végre 1780-ban, negyven híján, 1000 font selyem tenyésztetek. Hasonló volt a siker Szabadkán, Tolnán stb.¹⁶). A bánságban 1777 óta kezdett több évnvi pangása után ezen iparág új életre hozatni, midőn t. i. e tartomány Magyarországhoz visszakapcsolatván, a határszéleken fennálló, nyomasztó harmincad megszüntetett. – A már említett temesvárián kívül e korszakban még egy selyemgyár állíttatott a kincstár költségein Bellováron, mely amannál még nagyobb, különféle szövet nemekben összesen harmincnölc szövőszéken dolgozott. Versecen, Pancsován, és Eszéken pedig filatoriumok, gombolyító gépek állottak. – Eperjesen, ámbár e tájon selyem nem tenyésztetik, egy csekély fá- tyolmanufaktura létezett. Nagyszerűbb volt ennél a Fiumében 1777-ben állított fátyolgyár, mi elején is mindjárt annyival nagyobb reménnyel biztatott, minthogy a kellékeket (Requisiten) a tengeren könnyen leheté szállítani¹⁷).

¹⁴ Skerlec: Projectum leg. motiv. inter Acta Dep. Com. p. 7.

¹⁵ Skerlec: Projectum leg. motiv. inter Acta Dep. Com. p. 57.

¹⁶ Szapáry: Der untjätige Reichthum Ungarns stb.

¹⁷ L. ezekről az e cikk alatt eddig idézett forrásokat.